

Budakov Blažić kao antagonist i *farmakos*

Dean Slavić*

Sažetak

Blažić čini ili namjerava činiti nasilna, protuzakonita i nemoralna djela, a suprotstavlja se protagonistu te je stoga antagonist u romanu Ognjište. Želi ubiti vlastite sinove i Lukana, a seksualnu žudnju za Anerom također zadovoljava nasilnim putem. Blažić pokazuje složenost u tom što, uz ulogu antagonista, biva blizak liku farmakosa iz tragedija, i još bolje mitova kako ih tumači Girard. Farmakos ili žrtveni jarac iz takvih tekstova mora posjedovati osobinu koja ga izdvaja, protumačen je uzrokom zla koje pogada zajednicu, biva nečim obilježen i konačno mora biti ubijen ili izbačen iz zajednice. Blažićeva smrt ima i obredna obilježja: ritual u planovima priziva sam antagonist, a potom to u drugačijem smislu čini i protagonist Lukan prije nego što ubija protivnika. Dva bitna lika na taj način složenom ustroju romana dodaju i elemente obrednoga teksta, točnije ustroja žrtvenoga jarca.

Ključne riječi: Blažić; Ognjište; antagonist; farmakos; obredni tekst

Uvod

Antagonista u književnim djelima redovito određuje s jedne strane činjenica da se suprotstavlja protagonistu, a s druge strane krivnja zbog zločina. Pravi antagonisti imaju oba obilježja, pa ih u cijelosti ostvaruju likovi poput Kreonta iz *Antigone*, Klaudija iz *Hamleta*, Saurona iz *Gospodara prstenova* i Jacka Merridewa iz *Gospodara muha*. Oni se razlikuju samo u predmetu svoje pohlepe. Budakov Blažić iz *Ognjišta* također bi pripadao ovakvim likovima, a njegova ga nasilnost i zlobna inteligencija čine skoro pa paradigmatiskim u ovom obzoru. Izazov jednostavnom tumačenju negativaca i zlikovaca predstavlja učenje koje je razvio René Girard, a koje upućuje na obredna ubojstva osoba ili skupina osoba za koje mnoštvo koje ih izvodi čvrsto vjeruje da su krivci za zlodjela — u tako nešto može biti uvjeren i autor djela. Dapače, katkada i same žrtve vjeruju u to, a tipični je primjer naivni junak iz *Kralja Edipa*. Korisno je stoga ispitati ima li u Blažiću, kojega kritika redovito proglašava u cijelosti opakim, ikakvih tragova

* Prof. dr. sc. Dean Slavić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: dean.slavic@gmail.com

koji bi upućivali na to da je stradao po ustroju žrtvenoga jarca. Članak će se međutim zaustaviti na rubu postupka koji je ograničen strukturalističkim načelom: ispitat će pomno ustroj i funkciju antagonista i određivati Blažićevu pripadnost tomu korpusu, a dokazivat će i nazočnost mehanizma žrtvenoga jarca /scapegoat mechanism/ u tekstu romana i tako utvrditi smještaj velikoga antagonista hrvatske književnosti u tu skupinu književnih likova. Pretpostavke i dokazi oko moguće antagonistove manipulacije Girardovim ustrojem i izloženosti recipijentata novoj prijevari bit će, zbog prostora, prepušteni budućim istraživanjima. Ni moguća autorova svijest nije u ovoj optici bitna, a i Girard je svoju teoriju razvio desetljećima nakon objavljivanja hrvatskoga romana. Ovdje je bitno ukazati na novu mogućnost čitanja djela koje ionako složenom ustroju romana i višeznačnosti njegovih poruka dodaju novu dimenziju.

1. *Antagonist: teorijska obilježja i lik u Ognjištu*

1.1. *Definicija i obilježja antagonista*

Prema Sencu, grčka riječ *antagōnizomai* značila je boriti se protiv nekoga, stajati nasuprot nekome, nadmetati se u kakvoj ulozi (Senc, 1910, s. v. *antagōnizomai*). Grčka riječ *antagōnistés*, biva u hrvatskom protivnik, suparnik i takmac. Riječ *antagonist* izvedena je iz riječi *protagonist*, koji je doslovno prvi borac (Cuddon, 1998, 706), a u drami prvi glumac. Teorija književnosti također redovito određuje negativne likove oprekom prema pozitivnima. »Antagonist je lik koji je suprotstavljen protagonistu. On ili ona obično predstavljaju negativne osobine, a protagonist predstavlja pozitivne vrijednosti« (Bulman, 2007, 17). Navodeći kao primjer Jaga i Otela, Cuddon je još određeniji: »U drami i pripovjednoj književnosti antagonist se suprotstavlja junaku ili protagonistu« (Cuddon, 1998, 41). U prethodnim definicijama jasna je protujunakova odrednica nemorala. Kritika poznaje i odredbu protujunaka s oprekom prema njegovoj žrtvi, pri čemu je moguće da negativne osobe zadobiju auru humanosti, a takav je Raskoljnikov (Milošević, 1979, 324–325).

Na temelju prethodnih definicija i obilježja ključnih pripovjednih djela zapadne književnosti, antagonist redovito pokazuje četiri osnovna obilježja, koja tumačimo u nastavku teksta: opsjednut je onim što mu po pravdi ili pravu ne pripada; svoje želje ostvaruje nasilnim ili barem nepoštenim sredstvima; odlikuje ga inteligencija; u borbi s protagonistom redovito biva poražen.

1.2. *Antagonist je opsjednut nečim što mu po pravdi ili pravu ne pripada*

Opsjednutost je u srodstvu s ludošću kojom su obuzeti likovi alazona u komedijama. Mlado tijelo kao popratni ili temeljni izvor žudnje obilježava Molièereova Harpagona i Držićeva Stanca, koji se želi pomladiti. U tragedijama opsjednutosti vode u nasilja koja imaju smrtonosan učinak, pa je tako s Klaudijem u *Hamletu*, s Goneril i Reagan u *Kralju Learu* te s junakinjom Racineove *Fedre*.

Antagonist iz *Ognjišta* sudjeluje u poslovima s ukradenom stokom, no bitna za roman biva njegova tjelesna strast prema tuđoj ženi. Blažićeva je žudnja počela kad je tijekom žetelačkoga posla vidio Anerine grudi (Budak, 1990, I, 11). Navedena se je žudnja pojačala kad su se Mića i Anera doista uzeli, pa im Blažić nije dopustio da žive u kući s njim. U podnaslovu ovoga poglavlja napisali smo za antagonista da je opsjednut. Pasivni oblik može naravno otvoriti upite o mogućnosti djelomične relativizacije krivnje. Je li antagonist kriv što mu se je dogodila upravo takva žudnja? S time je povezana i činjenica da Blažić ne pušta mladu u kuću dijelom i zato da ne bi bio u blizini predmeta svojih želja. Pripovjedač dapače ističe kako antagonist želi obuzdati svoju žudnju: »Baš kao što je znao i to, da njega njezina blizina izazivlje tolikom ludačkom snagom, da je jedva obuzdava. A on želi, on hoće, on mora nju obuzdati, no za to je bezuvjetno nužno, da mu je Anera što dalje, da mu se ne primiče i da je što manje vida. Inače — ne bi bio siguran u sebe« (Budak, 1990, I, 114). Takve misli kao da prikazuju Blažića u nešto povoljnijem svjetlu. Dubravko Jelčić u toj perspektivi postavlja logične upite: »Ili je želi udaljiti od očiju da izbjegne nove kušnje i priguši strast? Ili se boji zločina, kojim bi oskvrnuo svetost ognjišta? [...] Je li onda Blažić zlikovac?« (Jelčić, 2004, 318). U drugom dijelu ovoga rada problematizira se koliko je upit pogođen.

Možda ima pravo Maraković kad kaže da Blažića u tom času samo zavarava savjest »tobože kao da bi tim spriječio da mu tuda žena bude uvijek na dohvat« (Maraković, 1998, 168). Cjelina je romana naime upravo neumoljiva jer je antagonistova unutarnja borba brzo prestala.

1.3. *Svoje želje nastoji zadovoljiti nasilnim ili nepoštenim sredstvima*

Čitatelj odmah dobiva obavijesti o Blažićevoj etičkoj karakterizaciji, istina viđenoj očima protivnika Lukana. Blažić bi mogao biti ortakom ljudima iz Popine i Mazina, ali čitamo i kako »može biti da se griješe o njega«. Riječi koje slijede bivaju jasnima: »Istina jest, da je i Lukan vidio na svoje oči tu u Blažićevoj ogradi desetak glava tuđih goveda. To je istina!« (Budak, 1990, I, 12).

Blažićeva se nasilnost ogleda i u odnosu prema vlastitoj obitelji. Iz romana doznajemo da su žene predmeti nasilja jer ih muževi tuku. Blažić međutim prednjači, pa njegova Manda trpi jake batine. (Budak, 1990, I, 129). Nasilje nad suprugom trajalo je sve dok mu se nisu suprotstavili sinovi. Činjenica što je nasilje nad ženom obilježje antagonista jasno to nasilje osuđuje. Na razini opusa korisno je čuti riječi Roka Anića, koji govori upravo u Lici i govori ženi, a sâm je vrlo blizak središnjoj inteligenciji romana *San o sreći*: »Pravi čovik ne tuče svoju ženu. Ako je dobra, ne će zaslužiti, ako li nije dobra, ne koriste batine« (Budak, 1940, 191).

Odnosom prema sinovima dolazimo do bitna elementa Blažićeve karakterizacije. Blažić je naredio Josi da odvede ovcu i janje, Čulu i Galinića, kao mito općinskomu pisaru, a on za prvo blago kaže da ga je poslao Mića, a drugo su priredili za jelo mladiciima koji su mladomu paru pomogli napraviti kolibicu. Blažić se želi osvetiti tako što namjerava ubiti Josu dok idu sjeći pasjake, točnije govori o tisi koju bi htio posjeći. U pozadini je naravno misao na Aneru, a to bi vjero-

jatno bio pravi motiv sinovljeva ubojstva (Budak, 1990, I, 211, 214). Događaji se u šumi okreću tako što Josu dokazuje riječima i postupcima kako oca voli, pa Blažić odustaje od nauma (Budak, 1990, I, 220). Držim da bitna poruka te inače prvorazredne scene nije odmah iskazana, a govori da zlo nije moguće zaustaviti dobrim riječima što izviri iz čista srca. Antagonist naime ne odustaje trajno od svojega nauma. Uskoro čitamo kako je Blažića sram — ali stoga što se je u prikazanoj sceni vladao kao žena (Budak, 1990, I, 226). Sram ga je, znači, što nije ubio sina. Svoje je ubilačke namjere prema sinovima Blažić ostvario na manifestnom planu kad je ubio mlade junce koji nisu mogli zadržati kola puna teških ploča na nizbrdici (Budak, 1990, I, 282).

Blažić nije odustao od stvarnih ubilačkih nakana, pa je odveo u šumu drugoga sina Ivana. Međutim, stariji ih sin Josu sustiže, a potom u poslu spašava Blažića, koji bi bez njega bio pao u ponor (Budak, 1990, II, 54). Nakon toga mu je oštrim tonom dao do znanja da razumije njegove zlobe (Budak, 1990, II, 59). Poruka teksta opet nije izgovorena, a postaje jasnom kad se sagleda cjelina romana: milosrdna djela prema zlu i pogodan govor upravljen zlu kako bi se ono zaustavilo ne daju rezultata. Tako je barem u romanu koji ovdje tumačimo.

U prvom pokušaju silovanja na početku 18. poglavlja vidljivo je dvostruko Blažićevo nepoštenje. Prvo, rabi silu, dapače je u tom približen udavu. Drugo, nudi ženi novac, pa ju time želi kupiti i duboko ju ponižava (Budak, 1990, II, 67). Anera ga je tijekom borbe koja je uslijedila zaustavila tako što ga je ranila njegovom vlastitom britvom, što je zapravo nož. Tada dolazi do scene koja ima u sebi nešto neiskazivo kršćansko i ujedno nepovratno naivno. Kad je Anera opazila da je Blažić privremeno odustao od svojih namjera, ona mu pomaže, vida mu rane i zaustavlja krvarenje.

Neizrečena poruka središnje inteligencije opet je jasna: zlo se ne zaustavlja kršćanskim milosrdnim djelima ni djelomičnim pobjedama. Tako je, ponavljamo, upravo u ovom romanu. Blažić je svoje nasilne namjere prema Aneri ostvario u događaju koji nije prikazan “na sceni”, a Lukan je za to doznao nakon što se je vratio s pijančevanja, za njega tako netipična čina (Budak, 1990, II, 296). Blažić razumije da Lukan pomalo shvaća kako je on skrivio Anerinu smrt, i odlučuje umoriti Lukana.

1.4. Odlikuje ga inteligencija

Blažić je ništarija koja se skriva iza lica šaljivca. »Vide, vide, ’rankane, i šališ se ti, a lice mu ovije njegov uobičajeni vječni smiješak, s kojim on vazda vješto nastoji prikriti i misli i želje i osjećaje« (Budak, 1990, I, 28). Uskoro nakon te pripovjedačeve napomene, Blažić se je našalio s Lukanom, koji je upravo bio podijelio imanje s bratom, pa ga je pitao koji su volovi njegovi (Budak, 1990, I, 28). Smiješak koji skriva prave namjere nalazi mu se na licu nakon što se je grubo našalio s Anerom i Lukanom za košnje (Budak, 1990, II, 136). Antagonist se smiješi i kad dolazi čestitati protagonistu i njegovoj partnerici na zajedničkom životu (Budak, 1990, II, 258). Blažić pokazuje inteligenciju i u čestim porugama, pa sinu Ivanu govori za Josu »da j’ un već dugo najjači i najpametniji u kući«

(Budak, 1990, II, 53). Poslije je i starijemu sinu, i to nakon što ga je taj spasio od smrti u ponoru, kazao: »Reka sam ja davno da si ti veleka mudračina« (Budak, 1990, II, 57). Blažićevu nasmijanu masku poslije je preuzeo Brešanov Bukara iz djela *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*.

Blažić je majstor intriga kojima izaziva podjele. U svojim lukavstvima, kako je rečeno, katkada i uspijeva, a najbolniji je poraz dobra u romanu Anerina smrt. Nevolja je u tom što osobe koje i shvaćaju Blažićeve igre ne razumiju da su one smrtonosne, ili nemaju snage da mu se odupru.

U 16. poglavlju Blažić namjerava potplatiti općinskoga službenika da bi ispi-sao Josu iz zadruge i postao samovlasnikom. Mlađega sina Ivana uskoro huška protiv starijega Jose (Budak, 1990, II, 8). Mladić ne razumije što mu otac točno govori, ali osjeća kako nema pravo. Nevjestu Kajanu nastoji odijeliti od muža, svojega vlastitoga sina Jose, tako što joj govori da on ljubi s Anerom (Budak, 1990, II, 24).

Blažić nije inteligentniji od svojih suparnika, ali ipak uporno dobiva partiju za partijom igrajući vjerojatno i nesvjesno na kartu protivnikova milosrđa. Poruka je teksta da upravo sućut zamračuje pravu spoznaju njegovim suparnicima. Tako je i Josu rekao da mu ruka nije zadrhtala kad ga je spašavao iz ponora, iz "brezdanke".

Vrhunac je Blažićeve negativne inteligencije prijevara s Mićinim tobožnjim povratkom. Iz sela Lipaća doista je krenula vijest da se neki Ličani vraćaju iz rata (Budak, 1990, II, 272). Nesretna Anera sama je pitala Matešu Serdara, koji je išao nekim svojim poslom u Gospić, bi li njezin Mićan mogao biti s njima (Budak, 1990, II, 274). Blažić shvaća kakvu prigodu mu pružaju glasine, pa brzo kazuje upravo tomu Mateši:

» — Svi vele, da dolazi i moj Mića, — reče on.

— A čuje si od drugi'?

— E, e, bili su i niki drugi u Gospiću i, vele, vidili ga ka' ja sad tebe i divanili š njim. [...]

Već se iste noći pronese po prelima vijest, da se je i Mićan vratio. Mateša ga je vidio na svoje oči, a neki je Župana s njime i razgovarao«

(Budak, 1990, II, 275).

Da ne bi bilo zabune, naglasit ćemo da je upravo inteligentni Blažić sugerirao Mateši kako se je Mićan vratio. Blažić je tada otišao do Lukana i Anere kako bi uživao u njihovoj mucu, i kako bi nastavio vješto lagati i širiti neistine: »Ma ne znate vi, šentaj vas nebog, da se j' Mićan vratije« (Budak, 1990, II, 276).

Blažićevi perfidni postupci savršeni su primjer koji pokazuje kako se obmanjuje javnost. Danas to mnogi čine rabeći medije, a Blažić se je poslužio prelima i naivnim Matešom. Lukanova i Anerina naivnost, u kojoj ne shvaćaju da ono što dolazi od zla čovjeka jest zlo, zapravo je dio njihove hamartije. Lukan odlazi na željezničku postaju, Anera napušta Lukanovu kuću kako bi dočekala svojega Mićana u njihovoj kolibici. Time žena ostaje bez zaštite i Blažić provodi svoj naum. Prikazana je inteligentna prijevara vrhunac Blažićevih sposobnosti.

Nije isključeno da je antagonist postao previše siguran u sebe i da je podcijenio protagonistove sposobnosti. U pripremi obračuna s Lukanom, Blažić se opet poslužio lukavstvom. Otrovao je Lukanova psa, a potom mu je rekao da poznaje čarolije koje bi mu mogle zaštititi blago te ga je pozvao da dode na gradinu na Peršincu, gdje bi morali obaviti obred koji zna samo Blažić. Namjera mu je jasna, jer je u pomoć pozvao i druge ljude, kojima bi platio da mu pomognu ubiti Lukana (Budak, 1990, II, 386). U tom posljednjem obračunu Blažić pokazuje i upravo alazonsku crtu napuhanosti, jer podcjenjuje svojega protivnika Lukana. Donosimo njegove misli: »Baš se je dobro sjetio tog čaranja, pokojnog Pipe i turskog avana! A Lukan vjeruje, a — kako i ne bi vjerovao, kad vidi, da je priroda svesilna, a prepuna najčudesnijih tajna, da čovjeka sve srsi prolaze« (Budak, 1990, II, 385). »Eto: Lukan nije dokučio niti razumije, ali vjeruje i doći će s tim prije, kad se radi o blagu, za korist i spasenje blaga« (Budak, 1990, II, 385). »Sad, ljudi su tu, a une budale nema jošte!« (Budak, 1990, II, 385).

1.5. U borbi s protagonistom antagonist biva poražen

Prije konačnoga obračuna, Blažić je pretrpio najmanje četiri poraza i zabilježio jednu pobjedu. Prije svega, nije uspio spriječiti Aneru i Mićana da žive zajedno. Seoski mladići pomogli su im sagraditi kolibu na lokalitetu Groblje i par je živio neko vrijeme sretno. Blažić nije odustao od svojih napadaja, pa je pokušao umoriti sina Josu za sječe stabala, kako je prije protumačeno. U Velebitu je međutim doživio dva poraza: kad mu je Joso prvi puta rekao da ga voli pa je Blažić odustao te kad ga je Joso spasio s ruba "brezdanke" i poslije mu u prvorazrednom govoru rekao gdje mu je mjesto. Bio je poražen i kad je pokušao tući suprugu Mandu, a sinovi su ga fizički zaustavili. Blažić je ipak i dalje činio zlo, ne boreći se protiv svojih nagona. Prvi seksualni napad na Aneru bio je neuspješan jer se je ona uspjela obraniti i uz to ga teško raniti. U drugom je napadu uspješan, a tek potom slijedi konačni obračun s Lukanom. Korisno je ovdje iznijeti misli toga protagonista koje se odnose upravo na Blažića: »Badava ti je željeti mir, kad ga drugi ne će, već pljucka na tvoju pomirljivost i smatra je običnim kukavičlukom nedotupavna berlavca, te se već veseli, kako će ti cijene doći glave« (Budak, 1990, II, 383). Nakon Anerine smrti roman bi mogao krenuti putovima tragedije osvete. Ali se sukob protivnika pomiče u posve drugačiju perspektivu. Blažić je napao Lukana, i njegova je vještina ustvari prikaz samoobrane. Poruka teksta kazuje da se zlo može poraziti jedino inteligencijom i silom, a ne milosrdem.

2. Žrtveni jarac ili farmakos

Prikazane Blažićeve zle osobine, njihova količina, kakvoća i raznovrsnost, vabe na drugačije čitanje. Pri tom mislim na drugačiji kut gledanja na antagonista i na tekst cijeloga romana. Ne mislim da ta nova perspektiva potire onu prvotnu, da jedan pogled na krajobraz romana niječe onaj drugi kut gledanja. Novom odredbom i novom interpretacijom dolazimo ipak do još jedne žanrovske odred-

nice djela. Rani prikazivač Budakova romana izvrsno je intuirao Blažićevu ulogu, a pri tom mislim na spomen obreda: »Kao Amerikanac on je agent tuđe civilizacije na selu, *out-law*, za koga više ne važe stari zakoni, a ujedno i Nadčovjek, koji u izmjerenom i izvaganom svijetu vidi samo svoju žetvu, a ne vidi smrtne presude: zakoni društva nužno traže da nestane ili on ili društvo, koje uništava. Njegovo uništenje, makar je razvučeno, izgleda kao obred« (Bonifačić, 1939, 92). Obredna narav Blažićeve smrti središte je navještaja koji ovdje ponnije istražujemo.

Poole razmatra podrijetlo tragedije u obredima očišćenja iz prvobitnih društava (Poole, 2006, 51). Postupak se provodi tako da se jedna osoba žrtvuje kako bi se zajednica očistila, a žrtva je imenovana engleski *scapegoat* ili grčki *farmakos*. Mišljenja sam da možemo razlikovati dvije vrste takvih likova, i to na temelju stupnja njihova morala i moći djelovanja. Prva je vrsta molitelj (*suppliant*), a u tom bih slučaju za engleski termin *scapegoat* predložio hrvatski izraz žrtveno janje. Riječ je o moralno čistim osobama koje u Starom zavjetu predstavljaju Izak i Jifathova kći, a u Novom najbolje nevina dječica i možda majka ispod križa. U *Ognjištu* je zasigurno molitelj, a dijelom i upravo žrtveno janje, pozitivna Anera.

Molitelja ne možemo u cijelosti razumjeti ako nismo svjesni i druge vrste, onoga što se u engleskom zove *scapegoat*, a u hrvatskom za njih možemo predložiti termin *žrtveni jarac*. Sada imamo likove u čiju krivnju oni koji ih žrtvuju u potpunosti vjeruju: tekst ih prikazuje negativnima. Girard ističe tvrdnju po kojoj rulja koja će obaviti obred mora vjerovati u krivnju žrtve (Girard, 2006, 101). U Starom zavjetu riječ je o žrtvenom jarcu iz 16. poglavlja Levitskoga zakonika. Rulja koja traži Kristovu smrt u Matejevu evanđelju doista vjeruje u optuženikovu krivnju. No, Kristov položaj dobro pokazuje da crta između jarčeva i janjadi može biti tanka: ista rulja u Lukinu evanđelju odlazi nakon smaknuća udarajući se u prsa.

Naravno da nije uvijek tako i da okrivljeni nekad doista jest kriv po svim navodima iz teksta. Time on biva približen, ako ne i stopljen s likom glavnoga negativca, znači antagonista. Na tom mjestu u *Ognjištu* dolazimo do antagonista na čiju su glavu stavljeni toliki grijesi — Blažića koji dobiva obilježja pravoga žrtvenoga jarca.

Girard tumači mitove i svete pripovijesti u kojima se javlja izravno ili neizravno počinjen kolektivni zločin nad žrtvenim jarcem. Navodi četiri stereotipa, a ustvari dijelove strukture koji prate i tvore takve djelatnosti. Riječ je o otkriću novoga književnoga žanra, koji ima sljedeći ustroj: a) prikaz društvene ili kulturalne krize s gubitkom razlika; b) optužba određene osobe za zločin koji eliminira razlike; c) znak na žrtvi; d) nasilje nad okrivljenom žrtvom. Autor misli da je položajni međuodnos, jukstapozicija samo dvaju od navedenih četiriju elemenata dostatna da otkrije progon žrtvenoga jarca (Girard, 1986, 24). Girardovo čitanje Edipova mita pojasnit će situaciju. Kuga razara Tebu (što je prvi stereotip), a bolest ne šteti nikoga, nema dakle razlike među onima što umiru. Edip je optužen kao krivac stoga što je oženio vlastitu majku — time je sve žene stavio u istu ravninu u svezi mogućnosti za brak. Žrtveni je jarac obilježen time što je šepav, stranac je i uz to je postao kraljem, što čini treći stereotip. Konačno proročište zahtijeva

izgon, a i Edip se sâm kažnjava simboličnom kastracijom, naime oduzima si vid jer vjeruje ono što vjeruje i rulja (Girard, 1986, 24–25).

Girard je pod gornjom koprenom tolikih pripovijesti otkrio dublji i važniji ustroj — otkrio je strukturu obrednoga žrtvenoga teksta. Pokušamo li pomoću takvoga ustroja pročitati *Ognjište* i antagonista Blažića, osobito njegov kraj, držim da ćemo dobiti korisno tumačenje velikoga romana.

2.1. Zajednica u krizi

Bolest stoke nije dostatna da bi se Sveti Rok kao selo označilo zajednicom u krizi. Ali, zajednica ima nevolju koja ju stalno prati, naime visok mortalitet, i posebno stopu smrtnosti djece: od desetoro djece »jedva nekoliko obuje ljudsku obuću« (Budak, 1990, II, 191). Smrt i bolest obuhvaćaju i odrasle, pa umiru ili teško obolijevaju sinovi i kćeri antagonista i protagonista. Sa scene romana nestaju Mićan i Baruša te Ducina i Matija, a uz njih toliki drugi na Lukanovoj strani: majka Anica, mali unuk Lukica i prije toga brat Zekan.

2.2. Krivac za zlo

Tko je kriv za pošast smrti? Bolesti koje imaju uzrok i u činjenici da ljudi žive blizu životinja — to bi bio racionalan odgovor koji u samom romanu naviještaju liječnik i svećenik te time tekst drže na razini realističnoga prosede. No, roman nudi i drugačiji odgovor, kojim se tkivo teksta bitno uslošnjava, pa djelo dobiva i dimenzije obrednoga teksta. Obredni žanr priziva u roman upravo Blažić. Kako bi namamio Lukana na samotno mjesto u pogodno vrijeme, govori da mu je pokojni Pipe na samrti odao tajne o čarolijama koje mogu pomoći da stoka prestane umirati (Budak, 1990, II, 340 i 342).

Uskoro biva prikazan pravi obred koji obuhvaća i škropljenje posvećenom vodom i to »nedilju nanoč potlje prvi' pivaca« (Budak, 1990, II, 343). Vrijeme je ustvari ponoć, što opet ističe obrednu narav, a mjesto je osamljeno. Blažić tvrdi da stoga što zna tu čaroliju njemu ne pogiba nitko, a kad bi ju on odao: »Mam bi mi pokrepalo blago i pomrla čeljad« (Budak, 1990, II, 341). U Blažićevu iskazu eliminiraju se razlike između životinja i ljudi, što je jedno od obilježja žanra, a iskaz neizravno tumači smrti djece i mladih ljudi u romanu. Blažić tvrdi Lukanu nešto još važnije o Pipinim čarolijama: »A prijašin tvoj tebi veli, da j' Pipa zna' i nametniti i skiniti« (Budak, 1990, II, 340). Sada se moramo opet obratiti Girardu, naime odabrani žrtveni jarac u drugim tekstovima također "zna" i liječiti i nametati zlo. Liječnik kraljice Elizabete I., koji je bio optužen za vještičarenje, imao je upravo takve moći: »Lopez, kao Edip, kao i sam Apolon, ujedno je gospodar života i gospodar smrti. On nadzire strašnu zarazu, bolest. U jednom času Lopez čudotvorno liječi, a u drugom, ne manje čudotvorno, širi bolest — jer je u njegovoj moći da ju izliječi ako mu se sviđi« (Girard, 1986, 47).

Za Anerinu je smrt odgovoran Blažić, a i Lukanova je psa on ubio. Blažić je namjeravao ubiti i vlastite sinove, što je već prikazano, a namjerava ubiti i samoga Lukana. Ubojstvo osobe za kojom je žudio, lijepe Anere, te ritualno ubojstvo

neprijatelja koje je mrzio, i konačno životinja, jesu postupci koji svakako ukidaju razlike. Smrt prijeti svima — iako ne samo od Blažića, ipak on jest bitan ljudski faktor koji prijeti.

2.3. *Krivac je obilježen*

Blažić ima znak otkako ga je Anera zarezala po licu njegovim nožem kad ju je prvi puta pokušao silovati. Zbog toga loše izgleda, pa su duševna i tjelesna obilježja podudarna, što je obilježje mita (Girard, 1986, 34). Blažića obilježava i njegov osmijeh, koji mu je uvijek na licu i stalna poruga. Poput Edipa, i on je povezan sa stranom zemljom. Boravio je u Americi, pa je nakon toga postao gori — ali valja biti opreznim, jer je jasno iskazano da je u Blažiću pokvarenost upravo oduvijek. Dodajmo tomu stranomu utjecaju i činjenicu da se Blažić druži s ljudima iz Mazina i Ploče, a riječ je o selima s velikim udjelom pravoslavnoga stanovništva. Rečeno se vidi iz njihova jezika: »Odstupanja su česta kad, na primjer, pravoslavac Savica, koji je iz susjednoga sela, govori (hiper)ijekavski, a takva stilska obojenost tog izuzetna govora sasvim je naravna« (Grubišić, 1990, 126).

Korisno je istaknuti i posebnu Blažićevu stigmom, naime antisemitizam. Čujemo ga u razgovoru s Anerom: »Blažić joj se je podrugljivo smiješio i nastavio svoje misli: — Znate, što reka' uni u svitu: 'Lika — veli — more paliti duplire svome Bogu, što joj dvoj nije da' — ni sveca ni Žida!'« (Budak, 1990, II, 118). Napomenut ću da smo u romanu već čuli plovanaovu izjavu u razgovoru opet s Anerom, koja ga pita o tom je li što čuo o zarobljenicima koji su u Rusiji, a još se nisu vratili. Evo kako plovana odgovora: »E, da. Ne zna se ništa, osim što se općenito čuje, da je loše svima u Rusiji osim Židova. Sad — 'e li tako ili nije, moja duša van iz toga, jer nisam bježe tamo, a ne bi tije, da 'ko reče: 'Kako bi pop drukčije i divanije?!'« (Budak, 1990, II, 238). Prije svega, plovana se ograđuje od nečije tuđe misli, što Blažić nije učinio. Podsjetit ćemo da je prije spomenuti liječnik Lopez iz drugoga obrednoga teksta progona bio Židovom, što ga je negativno obilježavalo u njegovoj sredini. Sada u svetoročkoj sredini Blažić je obilježen i svojim antisemitizmom.

Znajući prije iznesen antisemitski i protukršćanski stav te doista učestalo imenovanje vragom, mogli bismo pomisliti da Blažiću nedostaju samo rogovi. Ali, nije tako: žrtveni jarac i njih dobiva, a upravo zadivljuje kojom se uvjerljivošću čovjek ocrnjuje: »Činilo mu se da nije samo nečastivi u njemu, nego da i on sam ima rogove na glavi, pa mu već htjede štogod o tome reći, no svlada se« (Budak, 1990, II, 258). Motiv je samo nov dokaz tvrdnji po kojoj roman *Ognjište*, uz ostalo, pripada i žanru obrednoga teksta progona u smislu kako ga tumači Girard. Čujmo kako taj teoretičar govori o srednjovjekovnim postupcima pri progonima vještica i vještaca: »Tijekom sudbenoga postupka, pregledavana su osumnjičeni-kova stopala da bi se vidjelo jesu li razdvojena; njihova su čela doticana kako bi se našao ikakav trag roga« (Girard, 1986, 48).

2.4. *Smrt okrivljenoga*

Nasilna Blažićeva smrt višestruko je zanimljiva, a sve njezine aspekte na ovom mjestu ne možemo tumačiti. Ako je Blažić prizvao obrednu narav teksta, i time pokazao mogući pravac kojim roman može krenuti, konačni je čin rituala Lukanovo djelo. Blažić priziva upravo obred egzorcizma, koji mu je bio samo izgovor kako bi Lukana namamio na osamljeno mjesto i to u ponoć. Blažić je zamagljivao smiješnim čaranjima i naređivao Lukanu da uzme dlake s volovskoga i kravljega repa, da se posluži ovčjom vunom i sličnim tričarijama. Sve bi to trebalo donijeti u avan, koji su rabili još Turci da bi mljeli kavu.

Presudni događaj romana zbiva se na osamljenom mjestu u ponoć i nije bezazlen. Blažićevo je ubojstvo majstorski najavljeno. Spomenuo ga je već Joso kad je rekao ocu da bi ga mogao ubiti, a misliti da ubija medvjeda. Slično je govorila i Anera kad se je jadala Lukanu da se boji Blažića i da bi mogla uzeti sjekiru. Imamo i samoga Blažića, koji pred kraj pripovijeda kako mu je gatala “ciganka” govoreći da bi ga vol mogao ubosti rogom (Budak, 1990, II, 356). Psihoanaliza i ovdje obilježava motive, kako sna, tako roga i ubojstva.

Pred sâm kraj Lukan upućuje Blažiću, i jasno čitateljima, dalekosežne riječi koje povratno tumače cijeli niz elemenata u romanu: »Nego znaš, Blažu: valja da j' Svemogući pripustije i ostavije, da ne valja ognjište, koje se ne blagoslovi ljuc-kom krvi« (Budak, 1990, II, 389). Obred biva na taj način razotkriven dokraja.

3. *Posljedice na žanrovsku pripadnost*

Promatramo li *Ognjište* s Anerina položaja, dobivamo tragediju u kojoj je Anera nevini molitelj. Događaji nakon njezine smrti čine roman bliskim tragediji osvete, u kojoj osvetnik Lukan istina oklijeva, kako i mora svaka osoba na tom mjestu u navedenom žanru. No, sagledamo li *Ognjište* iz Blažićeve perspektive, riječ je o obrednom tekstu. Roman postaje mit, sveta pripovijest o istjerivanju zla iz male, no za hrvatsku književnost bitne zajednice. Iz te obredne i mitske dimenzije, u kojoj likovi ne mogu drugačije nego kako im zakoni obreda nalažu, raste dio zloslutne i velebne snage romana.

Zaključak

Blažić je savršeni antagonist po ključnim obilježjima želje za tuđim dobrima, nasilnosti, inteligencije i poraza. No, Blažić je i tipični žrtveni jarac u Girardovu smislu, čime je taj lik posebno obogaćen značenjima. Takvim ustrojem i *Ognjište*, uz sve ostalo, postaje i obrednim tekstom.

Literatura:

- Bonifačić, Anton (1939). "Ognjište" Mile Budaka. *Hrvatska revija*, 12, 91–94.
- Budak, Mile (1940). *San o sreći: Stara priča za nova pokoljenja*. Zagreb: Matica hrvatska
- Budak, Mile (1990). *Ognjište: Roman iz ličkog seljačkog života*. Vol. I–III. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bulman, Colin (2007). *Creative Writing: A Guide and Glossary to Fiction Writing*. Cambridge UK: Polity.
- Cuddon, John Anthony (1998): *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin.
- Elton, William R. (1966). *King Lear and the Gods*. San Marino: The Huntington Library.
- Girard, René (1986): *The Scapegoat*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
- Girard, René (2006). *Oedipus Unbound: Selected Writings on Rivalry and Desire*. Stanford: Stanford University.
- Grubišić, Vinko (1990): Uz jezik "Ognjišta" Mile Budaka. U: Vinko Nikolić (ur.), *Mile Budak pjesnik i mučenik Hrvatske: Spomen-zbornik o stotoj godišnjici rođenja 1899–1989* (str. 124 — 133). Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.
- Jelčić, Dubravko (2004). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Jonjić, Tomislav; Matković, Stjepan (2012). *Iz korespondencije dr. Mile Budaka (1907. — 1944.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Maraković, Ljubomir (1998). *Ognjište*. U: Zvonko Marić (ur.), *Zbornik radova o književniku Mili Budaku* (str. 164 — 170). Split: Brattia d.o.o.
- Milošević, Nikola (1979). *Negativni junak*. U: Milivoj Solar (ur.), *Moderna teorija romana* (str. 323 — 335). Beograd: Nolit.
- Poole, Adrian (2006). *Tragedy: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University.
- Salisbury, Harrison E. (1978). *Black Night, White Snow: Russia's Revolutions 1905–1917*. New York: Doubleday.
- Senc, Stjepan (1910). *Grčko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: Kr. Hrv.–Slav.–Dalm. Zem. Vlada
- Volkgonov, Dmitri (1991). *Stalin: Triumph and Tragedy*. New York: Grove Weidenfeld.

Budak's Blažić as an Antagonist and a Pharmakos

Dean Slavić*

Summary

Blažić, a character from Budak's novel The Hearth (Ognjište), commits or attempts to commit violent, criminal and immoral deeds. He stands in direct opposition to the protagonist Lukan and is therefore the antagonist. He tries to kill his own sons and thus satisfies his desire for Anera in a violent manner. Blažić demonstrates also the more complex nature of his being in the novel for, in addition to his role as a negative force, he possesses obvious features of the pharmakos in Greek tragedies, and even more of the same from myths as described by Girard. The pharmakos, or

* Dean Slavić, Ph.D., Full Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. Address: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: dean.slavic@gmail.com

scapegoat, is the cause of evil in a community, therefore he must be branded and finally ostracized, perhaps murdered. The death of Blažić is depicted using ritual motifs. Vague allusions are made to sacramental rites by the antagonist and scapegoat himself before the very end of the novel, though their meaning is ultimately revealed in the protagonist's words as he kills his opponent. The two opposite characters add elements of the ritual text to the structure of the novel.

Key words: Blažić; The Hearth / Ognjište; antagonist; pharmakos; ritual text